

Atatürk Döneminde Yabancı Okullar

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra verilen fermanlarla Hristiyanlar ibadetlerine devam edebildikleri gibi ibadethanelerine din adamı yetiştirmek, çocuklarına okuma-yazma ve din bilgisi öğretmek amacıyla kilise içlerinde ya da yakınlarında açtıkları okullarda eğitimlerini sürdürebilmişlerdir. Yabancıların Osmanlı topraklarında okul açmasını sağlayan asıl etken, 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa ile imzalanan dostluk anlaşmasıyla verilen kapitülasyonlardır. Bu kapitülasyonlar sayesinde İstanbul'da yaşayan Latin Katoliklerin Papa'dan kendi çocuklarına eğitim verilmesi için istedikleri rahiplerin ilk kez 8 Kasım 1583'te İstanbul'a gelerek Saint Benoit Manastırı'na yerleşmeleri ve kısa bir süre sonra aynı isimde okul açmalarıyla Osmanlı topraklarındaki ilk yabancı okul faaliyetine başlamıştır. Bu okulda, daha önceden kilise içinde veya yakınlarında açılan okullardan farklı olarak Latin çocuklarla birlikte Rum ve Yahudi çocuklara okuma-yazma ve din dersi dışında matematik, Fransızca, Yunanca, Latince ve serbest sanatlar öğretilmeye başlanmıştır. Bundan ayrı olarak 1629'da da Kapüsen rahipleri, günümüzde de varlığını sürdüren Saint Louis'i açmışlardır. Bu yabancı okullar dini eğitim dışında, Osmanlı ile Avrupa arasında gittikçe kurumsallaşan ilişkiler gereği Osmanlıca bilen bir kadro oluşturmak ve Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanları kendi mezheplerinin mensubu kılmak için açılmıştır. Nitekim Katolik kilisesine ait yabancı okulların sayısı 1839 yılına gelindiğinde 40'a ulaşmıştır. Bunların dışında Protestan okulları, ilk kez Amerikalılar tarafından Beyrut'ta 1824'te açılmıştır. Protestan okulların Osmanlı topraklarında açılmasına en çok karşı çıkanlar, Protestan olmayan diğer Hristiyan mezhep mensuplarıdır, çünkü bu okulların kendi mensuplarının mezhebini değiştirmek üzere faaliyette bulunacaklarının farkındadırlar. 1869 yılında çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okulları düzenleyen herhangi bir kanunun bulunmayışı, bundan da önemlisi yaşanan çöküş süreci ve batılı ülkelerin baskıları ile gayrimüslimlere ve yabancılara bir takım yeni özgürlükler sağlayan ferman ve kanunların çıkartılması yabancı okulların sayısını hızla arttırmıştır.

3 Kasım 1839'da ilan edilen "Gülhane Hatt-ı Hümayunu" ile ülkedeki Müslim ve gayrimüslimlere ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşit haklar verilmiş, mal ve can emniyetleri devlet güvencesine bağlanmıştır. Azınlıklar, bu ferman sayesinde sağlanan devlet kadrolarında yer almaya ve eğitim teşkilatlarını kurmaya başlamışlardır. Tanzimat fermanını yetersiz bulduklarından, Avrupalı emperyalist devletlerin baskısıyla 28 Şubat 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile Tanzimat Fermanı'nda pek açık olmayan, din, mezhep ve siyasi eşitliklerini teyit ettirmişler ve hızlı bir okullaşma sürecine geçip Osmanlı'nın okul götüremediği ülkenin en ücra köşelerinde bile okullar açmışlardır.

Osmanlı'da yabancı okullara dair ilk düzenleme 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sağlanmıştır. Bu nizamnamenin 1. ve 129. maddelerine göre yabancı ve gayrimüslim okulları özel okul statüsüne alınmış ve açılmaları ruhsata bağlandığı gibi denetime de açık hale getirilmiştir. Bu suretle yabancı okullarla ilgili hukuki boşluklar giderilmek istenmişse de devletin çöküş sürecine girmesi ve okulların açılışının konsolosluklarca üstlenilmesi bunu sağlayamamış, aksine sayıları kontrolsüzce artmıştır. 1875 yılında çıkartılan Ferman-ı Adalet ise yabancı okulların açılışını hukuki olarak iyice kolaylaştırmış, üstelik ait oldukları ülkelerin birer kalesi haline dönüştürmüştür. 23 Aralık 1876'da çıkartılan Kanun-ı Esasi'nin 15. ve 16. maddeleriyle yabancı okullar ruhsat ve denetim altına alınmak istenince 1886'da Maarif Nezareti bünyesinde Mekatib-i Ecnebiye ve Gayri Müslime Müfettişliği kurulmuş, ayrıca aynı yıl çıkartılan İrade-i Seniyye ile yabancı okulların açılması tamamen padişah iznine bağlanmıştır. 1905 yılına gelindiğinde Osmanlı topraklarında hükümet tarafından tespit edilebilen yabancı okul sayısı 600 civarındadır, ancak tespit edilemeyenler ise bundan çok daha fazladır. Artık bu dönemde yabancı okul yöneticileri, okulları denetlemek üzere

gelen Osmanlı müfettişlerini kapıdan geri çevirme cüreti dahi göstermeye başlayacaktır. Yabancı okullarda okuyan sadece gayrimüslim çocuklar değildi, bu okulların vermiş olduğu kaliteli yabancı dil eğitimi, Osmanlı elit tabakasının da çocuklarını bu okullara gönderme nedeni olmuş ve bunların sayısı hızla artmıştır. 22 Eylül 1915'te çıkartılan Maarif Nizamnamesi, Osmanlının son döneminde, hatta Atatürk döneminde yabancı okulların denetim ve düzenlenmesinde kullanılacak kadar kapsamlı olmasına rağmen I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı koşullarında pek işe yaramamış, bu okullar misyoner faaliyetini sürdürmüştür. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında Gaziantep ve civarındaki Amerikan kolejlerinin bir nevi düşman askeri üssü vazifesi gördüğünü bizzat İsmet Paşa, 25 Eylül 1920'de yapmış olduğu konuşmada itiraf etmiştir. Batılı emperyalist ülkeler, zamanla köylere kadar yayılan yabancı okulları, kendi emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne karşı bir silah gibi kullanmıştır. Bu sayede yüzyıllardır birlikte yaşayan halklar, birbirine düşman edildikleri gibi bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Nitekim Arap hareketinin liderlerinden Refik Rızık Selum, kendisinin de eğitim aldığı bu yabancı okullara giden Müslüman elitlerinin çocuklarının Türk düşmanı ve Arap milliyetçisi olarak yetiştirildiğini itiraf etmiştir. Yabancı okullara giden öğrenciler, zamanla kendi toplumlarının değer yargılarından uzaklaşma pahasına da olsa iş bulmalarında önemli bir ayırt edici unsur olan yabancı dil bilmek ve Avrupa seviyesinde medeni bir eğitim görmek dışında yüksek bir hayat seviyesine kavuşmak, Avrupa görmek, toplumda önemli bir statü kazanmak gibi değişik teşviklerle yetiştirilmişlerdir. Tüm bunlar sayesinde Amerikan okullarında yetişen bazı Türk aydınları, Kurtuluş Savaşı esnasında Amerikan mandacılığını dahi savunabilmişlerdir

Yabancı okulların zararlı faaliyetlerini öncelikle Kudüs mutasarrıflığında görevli Kaymakam Mihran Boyacıyan 1892 tarihli raporu ile Fransız ve İngiliz misyonerlerin bu okullardaki çalışmaları sonucu özellikle Ermenilerde mezhep değişiklikleri başladığını devlete bildirmiştir. 1891-1902 yılları arasında Maarif Nazırı olan Ahmet Zühdü Paşa, 1894'te yabancı ve azınlık okulları hakkında Osmanlı tarihinde en kapsamlı raporu hazırlamıştır. Söz konusu raporda, Osmanlı topraklarında net olmasa da ruhsatlı 498 ve ruhsatsız 4049 yabancı ve azınlık okulunun faaliyette olduğu, bu okulların zararlı faaliyetlerini engellemek üzere hükümet tarafından yatılı okulların açılması gerektiği, yabancı okulların ve kitaplarının denetlenmesi için yabancı lisan bilen ve becerikli Müslüman seyyar maarif müfettişlerin görevlendirilmesinin de şart olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda yabancı okulların zararlı faaliyetlerini çok iyi kavrayan **Mustafa Kemal Atatürk** ve arkadaşları, bu tür acı tecrübeleri tekrar yaşamamak için derhal önlem almaya karar vermişler ve Cumhuriyet döneminde ülkede bulunan yabancı okullara yönelik hukuki düzenleme, ilk kez **Lozan Barış Antlaşması**'yla başlamış ve ardından **Tevhid-i Tedrisat Kanunu** ve çıkarılan diğer kanun, yönerge ve genelgelerle yapılmaya çalışılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerle, yabancı okullar kontrol ve denetim altına alınarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan başıboşluk ortadan kaldırılmıştır.

Yabancı okullara karşı Mustafa Kemal Atatürk, başlangıçtan itibaren kararlı bir tutum içinde olmuştur. Merzifon'da Pontus örgütlerine merkezlik yapmış ve bunu hükümetine bildiren Türk öğretmenin Rumlar tarafından öldürülmesine zemin hazırlamış olan Amerikan okulu, bizzat TBMM hükümeti tarafından 1921'de kapatılmıştır. Daha önceden de Ermeni ve Rum çetelerine yardım ettiği bilinen Amerikan okullarına karşı tutum da sertleşmiştir. Lozan Antlaşması'nın 40. maddesine göre, önceden tanınan imtiyazlar tamamen ortadan kalkmış ve gayrimüslim okulları Türk okulların kanun ve yönetmeliklerine tâbi olmak şartıyla varlıklarını sürdürebileceklerdir. Gayrimüslim okulları dışında yabancı okulların Lozan Antlaşmasıyla tanınması ise delegelerin karşılıklı mektuplarına bağlıdır. Bu konuda karşılıklı yazılmış üç mektup vardır. Bu mektuplar Türk Delegasyon Başkanı İsmet Paşa tarafından İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilere yazılmış olan ve onların da cevaben yazdıkları mektuplardır. Lozan Antlaşması'nda yer alan bu mektuplarla Türkiye,

sadece Fransa, İtalya ve İngiltere'ye ait 30 Ekim 1914'ten önce varlığı tanınmış olan din, öğretim, sağlık ve yardım kurumlarını tanımıştır. Her ne kadar Lozan Antlaşmasıyla sadece mektup verilen bu üç ülkeye okullarını devam ettirme hakkı verilmişse de, 1914'ten önce açılan diğer ülkelerin okullarının da Lozan Antlaşması'nda adları geçmemesine rağmen faaliyetlerine devam hakkı verilmiştir. Ancak Lozan Antlaşması hükümleri çerçevesinde bu mektupların yedi yıllık geçerlilik süresi 13 Ağustos 1931'de dolmuş ve bağlayıcı hükümleri ortadan kalkmıştır.

1924'ten itibaren Türk hükümeti, Türk okullarını laikleştirmeyi amaçlarken bunu ülkede bulunan yabancı okullarda da gerçekleştirmek istemiş, hatta Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra bu konuda çalışmaya başlamıştır. Artık TBMM, ülkede hiçbir din ya da mezhebin kendi propagandasını yapmasını istemiyordu. Din konusunda okullar ister yerli ve ister yabancı olsun tarafsız olmalı ve okullarda tek amaç, çağdaş bir eğitim vermek olmalıydı. Türk hükümeti medreseleri kapatmayı dahi göze almışken, yabancıların dini eğitim veren okullarına karşı duyarsız olması mümkün değildi. İşte bu nedenle 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla diğer bakanlıklara ve vakıflara bağlı tüm yerli ve yabancı okullar, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu kanun, kimi yabancı okul ve yabancı kuruluşların direnciyle karşılaşmış ve bağlı oldukları ülkeler kanalıyla Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmışlarsa da Türk hükümeti geri adım atmamıştır. Yabancı okulların bir kısmında Türk Devleti'ne karşı yıkıcı faaliyetler olduğu, bazı okullarda dini sembol ve resim bulundurmaya hala devam edildiği için, bunları önlemeye yönelik olarak 26 Eylül 1925'te ve 7 Şubat 1926'da genelgeler çıkartılmıştır. Bu genelgelere uymamakta ısrar eden İzmir Fransız okulu kapatılmıştır. Okullardaki haçları indirmeyen bazı Fransız ve İtalyan okulları haç indirinceye kadar kapalı tutulmuştur. Ülkede bulunan Musevi okullarının Türkçe eğitim yapmama direnci 1926'da kırılmıştır. Robert Koleji'nde görev yapan yabancı bir öğretmen Türkler aleyhinde konuşma yaptığı için görevinden alınmıştır. 1925'te ise yabancı öğretmenler sınava tabi tutulmuş ve Türkçe ile birlikte Türk tarihi ve coğrafyası derslerinin verilip verilmediği de sıkı takip altına alınmıştır. Sınava tabi tutulan öğretmenler arasında yeterli vasıfları taşımayanların işine son verilmiştir. Türkçe dersinden geçmeyen öğrencinin sınıfını geçemeyeceğine karar verilmiştir. Türkçe dersini kasten ihmal eden okullar kapatılmıştır. Öğrencilerin her türlü sınavlarının okullarda veya Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmasına, eskisi gibi elçiliklerde sınavların yapılmamasına karar verilmiştir. Türkçe öğretmen kabul etmek istemeyen İstanbul İngiliz Kız Ortaokulu kapatılmış, ancak Türkçe öğretmenine razı olduğunda açılmıştır. 1927'de Türk öğretmenlere sorun çıkararak St. Paul Cheri Fransız Kız Okulu kapatılmıştır. 1928'de Bursa Amerikan Koleji, iki Müslüman öğrencisinin Hristiyan olması nedeniyle kapatılmıştır.

1925'te Maarif-i Umumiye kanunu tasarısına göre hazırlanan ve 23 Mart 1931'de mecliste kabul edilip 29 Mart 1931'de yasalaşan 1778 numaralı kanuna göre Türk vatandaşlarının tamamı Türkiye'de ilk tahsillerini yapmak üzere ancak Türk okullarına gidebileceklerdir. Çıkarılan bu kanunla artık azınlık durumunda olan gayrimüslim Türk vatandaşlarının da yabancı okulların ilkokul bölümüne gitmeleri yasaklanmıştır. 7 Kasım 1935 tarihli Yabancı Okullar Yönergesi 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi baz alınarak hazırlanmış, Tevhidi Tedrisat Kanunu maddeleri ile birlikte 1925 ve 1926 Genelgeleri hükümleri bu yönergeye katılmıştır. Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'nden farklı olarak da yabancı okullarda okuyan öğrencilere Türkçe, Türk tarihi ve coğrafyası dışında sosyoloji dersinin de Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca söz konusu derslerin kitaplarının ise Türk okullarına paralel olması gerektiği ve bakanlığının teftiş ve onayını aldıktan sonra ve sakınca bulunmadığı takdirde okutulabileceği, yabancı okulların ancak resmî Türk okullarının tatil günlerinde tatil yapabilecekleri, hiçbir yabancı okulun yeni bir şube ya da sınıf açamayacağı ve mevcut sınıfların sayısının arttırılmayacağı yer almıştır.

Sezen KILIÇ

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)**, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994.
- AYAS, Nevzad, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948.
- BİNGÖL, İrfan, **Ülkemizde Anayasa Hareketleri**, Atak Ofset, Ankara 1993.
- BÜYÜKKARCI, Süleyman, **Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet Türkiye'sinde Yabancı Okullar**, Selçuk Üniversitesi, Konya 1996.
- CİHAN, Ali Rıza, **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-1973**, C. I, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 1993, s. 37-38.
- ÇETİN, Attila, "Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu," **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 10-11, İstanbul 1983.
- DAVİSON, Roderic H., **Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim**, (Çev: Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- DİNÇER, Nahid, **Yabancı Özel Okullar**, Er-Tu Matbaası, İstanbul 1978.
- DUMAN, İ.Hasan, **1982 Anayasasında İnsan Haklarına Saygılı Devlet**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997.
- ERGİN, Osman, **Türkiye Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitim**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 1982.
- ERTUĞRUL, Halit, **Kuruluşundan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları ve Bu Okullardan Mezun Olan Öğrencilerin Türk Toplumunda Üstlendiği Roller**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 1997.
- HAYDAROĞLU, İ. Polat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- KOÇER, H. Ali, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)**, MEB Yayınları, Ankara 1974.
- Milli Eğitim İle İlgili Kanunlar**, Milli Eğitim Vekaleti Yayın Müdürlüğü, Ankara 1950.
- MUTLU, Şamil, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- OKAN, Kenan, **Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerinde Bir İnceleme**, MEB Planlama-Araştırma ve Koordinasyon Dairesi, Ankara 1971.
- ÖZALP, Reşat, **Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, İstanbul 1982.
- POLVAN, Nurettin, **Türkiye'de Yabancı Öğretim**, MEB Basımevi, İstanbul 1952.
- TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- SAKAOĞLU, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

SEVİNÇ, Necdet, **Ajan Okulları**, Dede Korkut Yayınları, İstanbul 1975.

SOYSAL İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

VAHAPOĞLU M., Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1990 Ankara.

09/09/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-yabanci-okullar/?pdf=3799> adresinden erişilmiştir